

obrana, makroekonomická politika (zejména mezinárodní hospodářská politika) budou spravovány na základě elitistického modelu. Třetí z modelů, model založený na mobilizaci občanů, pak bude uplatňován v rámci politických stran.⁴⁵⁾

9. Test relevance demokracie

Podle Karla W. Deutsche by měla být realita a relevance demokracie v každém ústavním a politickém systému měřena a také neustále adaptována na základě následujícího testu:

1. zda *majoritní princip*, s nímž je obvykle demokracie ztotožňována, nezdeformoval ve formální konformní většinu, bezohlednou k právu jednotlivce a menších skupin;
2. zda *princip rovnosti* je uplatňován komplexně, nikoliv jen ve smyslu rovných příležitostí pro všechny, ale tak, aby zahrnoval i zajištění reálné možnosti dosažení stavu rovných příležitostí pro všechny s ohledem na jejich sociální postavení, přístup ke vzdělání, zdraví atd.;
3. jak zachází s *jednotlivci a malými skupinami*, včetně těch, kteří stojí v opozici vůči danému establishmentu, zda jsou zajištěna všechna občanská práva nejen pro existující většinu, ale též pro všechny zmíněné menšiny, neboť ty se mohou stát většinou zítřka;
4. zda zajišťuje *rovná práva zejména menšinám zvláště soudržným*, vytvářeným na základě společného jazyka, etnického charakteru, náboženství, kultury, filozofie a politického smýšlení;
5. jaké je *postavení nejchudších* a nejnižší stojících skupin nebo vrstev ve společnosti;
6. jak je dána *příležitost a možnost pro přímou účast jednotlivců* na rozhodování, které se jich vážně dotýká;
7. jak je *reálně zajištěna svoboda slova, informací a smýšlení*;
8. jak je *zajištěna svoboda spolčovací a možnost prosazování zájmů* existujících ve společnosti, zejména *zájmů jednotlivce*;
9. jaký je *stav ústavnosti a zákonnosti* zajišťující shora zmíněná práva občanů, zda jde skutečně o vládu práva, nikoliv lidí;

⁴⁵⁾ Maguath, C. P., Cornwell, E. E., Goodman, J. S., *op. cit.*, str. 63, 64.

10. zda v dané společnosti existuje *demokratické prostředí* založené na důvěře lidu ve státní moc a státní moci v lid;
11. zda je plně zajištěna *soukromá sféra osobnosti jednotlivce*;
12. zda je politický a státní systém vždy přístupný ke *konfrontaci s realitou* a k otevřené *nápravě chyb a omylů*, k nimž došlo;
13. jaká je *kvalita vládní činnosti*, zda je daný ústavní a politický systém schopen kvalitně uspokojovat zájmy a potřeby občanů;
14. zda je daný *ústavní a politický systém dostatečně citlivý a reakce schopný* nejen k hlavním zájmům a potřebám lidí, ale i k jejich iniciativě, požadavkům a poselstvím.⁴⁶⁾

Co říci tomuto testu demokracie, v jehož pozitivním smyslu by měl být neustále adaptován demokratický ústavní a politický systém? Především je třeba konstatovat, že je v podstatě založen na tradičním pojetí demokracie, které vychází z individualismu a z klasického pojetí demokratických institutů. Deutsch v souladu s koncepcí sociálněprávního státu, respektive státu blahobytu, jejímž je zastáncem, akcentuje rovněž nutnost materiálního zajištění, zejména principu rovnosti ze strany státu.

10. Demokracie a struktura společnosti

Ve francouzské konstitucionalistice a politické vědě, jakož i v koncepcích praktických politiků, hraje v úvahách o rekonstrukci demokracie⁴⁷⁾ významnou úlohu teorie o vývoji struktury současné společnosti, akcent na řízení ekonomiky státem ve smyslu koncepcí státu blahobytu (ať již širších, či užších v závislosti na konkrétním stavu ekonomiky dané země), jakož i zdůrazňování integračních procesů, které povedou k rozvoji demokratické společnosti. Valéry Giscard d'Estaing ve své práci *Francouzská demokracie*, na jejímž koncipování se podílela řada předních francouzských konstitucionalistů a politologů, vychází především z kritiky marxistického pojetí tříd a třídního boje. Podle jeho názoru vývoj zdaleka nevede ke střetu dvou antagonistických tříd buržoazie a proletariátu, ale projevuje se expanzí obrovské střední skupiny nebo třídy společnosti, jejíž hranice jsou nepevné a která směřuje k tomu, že v sebe

⁴⁶⁾ Deutsch, K. W., *The German Federal Republic* (in Macridis, R. C., Ward, R. E., eds., *Modern Political Systems: Europe*), Englewood Cliffs 1972, str. 312–314.

⁴⁷⁾ Giscard d'Estaing, V., *Démocratie française*, Paris 1976, str. 31 n.

nedemokratických neboli autoritářských režimů budeme mluvit jako o systémech jedné strany, totalitárních režimech, personálních diktaturách, vojenských režimech a podobně.

Demokratizační vlny

Politické systémy s demokratickými charakteristikami se nevyskytují výhradně v moderní době. V mnoha oblastech světa byli kmenoví náčelníci po dlouhá staletí voleni a na některých místech převládají na úrovni vesnice demokratické politické instituce odnepaměti. Navíc byl samozřejmě koncept demokracie dobře znám ve starověku. Z demokracie v řeckém nebo římském smyslu byly však vyloučeny ženy, dále otroci a často i další kategorie obyvatel, například přistěhovalci – ti všichni se na politickém životě obce nijak nepodíleli. Kromě toho se tělesa vykonávající vládní moc musela odpovídat dokonce i takto zúžené veřejnosti zpravidla jen ve velmi omezené míře.

Moderní demokracie však není totéž jako demokracie na úrovni vesnice, kmenu nebo starověké *polis* – je to demokracie v rámci národního státu, a proto její rozšíření nutně souviselo s rozvojem tohoto útvaru. První demokratizační impuls se na Západě objevil v první polovině sedmnáctého století. V Anglické revoluci sehrávaly demokratické ideály a demokratická hnutí významnou roli, ačkoli prvořadé místo jim nepatřilo. Takzvané „Zásadní řády connecticutské“ (*Fundamental Orders of Connecticut*), schválené občany Hartfordu a několika sousedních měst 14. ledna 1638, se staly „první moderní demokratickou psanou ústavou“.⁹ V převážné míře však za sebou puritánské nepokoje žádné dědicství demokratických institucí nezanechaly, a to ani v Anglii, ani v Americe. Po dobu více než století následujícího po roce 1660 byla vláda po obou březích Atlantiku ve většině případů ještě uzavřenější a méně obecně reprezentativní, než tomu bylo v předcházejícím období. Mnoha cestami docházelo k obrodě aristokratických nebo oligarchických prvků. V roce 1750 tak v západním světě na národní úrovni neexistovaly v podstatě žádné demokratické instituce. Avšak o století a půl později, v roce 1900, už takové instituce fungovaly v řadě zemí a na sklonku dvacátého století mělo demokratické uspořádání ještě mnohem více států. Demokratické instituce vznikaly ve vlnách, které tu označujeme jako vlny demokratizační (viz obrázek 1.1).

Obrázek 1.1: Demokratizační vlny a protivlny

Kategorie	Počet zemí	První vlna	První protivlna	Druhá vlna	Druhá protivlna	Třetí vlna	Třetí protivlna?
L	3						
K	12						
J	6						
I	1						
H	9						
G	10						
F	3						
E	4						
D	5						
C	10						
B	1						
A	10						
Počet demokratických zemí		33 (Max.)	11 (Min.)	52 (Max.)	30 (Min.)	65 (Max.)	61 (Min.)
Čistá změna		+33	-22	+41	-22	+35	-4
Celkový počet zemí = 74							

■ Demokratické či polodemokratické fáze
 ■ Nedemokratické fáze dříve demokratických zemí

Poznámka: Klasifikace zemí v obrázku 1.1:

- A Austrálie, Finsko, Irsko, Island, Kanada, Nový Zéland, Spojené království, Spojené státy, Švédsko, Švýcarsko
- B Chile
- C Belgie, Dánsko, Francie, Itálie, Japonsko, Kolumbie, Nizozemí, Norsko, Rakousko, Západní Německo
- D Argentina, Československo, Maďarsko, Řecko, Uruguay
- E Polsko, Portugalsko, Španělsko, Východní Německo
- F Estonsko, Litva, Lotyšsko
- G Botswana, Gambie, Izrael, Jamajka, Kostarika, Malajsie, Malta, Srí Lanka, Trinidad a Tobago, Venezuela

- H Bolívie, Brazílie, Ekvádor, Filipíny, Indie, Jižní Korea, Pákistán, Peru, Turecko
 I Nigérie
 J Barma, Fidži, Ghana, Guayana, Indonésie, Libanon
 K Bulharsko, Dominikánská republika, El Salvador, Guatemala, Honduras,
 Mongolsko, Namibie, Nikaragua, Panama, Papua-Nová Guinea,
 Rumunsko, Senegal
 L Haiti, Súdán, Surinam

Termínem „demokratizační vlna“ se označuje skupina přechodů od nedemokratických vládních režimů k režimům demokratickým, k nimž dochází v nějakém ohraničeném časovém období a je jich podstatně více než přechodů opačným směrem, které se odehrávají v téměř obdobích. Součástí takové vlny bývá obvykle také liberalizace nebo částečná demokratizace politických systémů, které se plně demokratickými prozatím nestanou. V moderním světě došlo historicky ke třem různým demokratizačním vlnám.¹⁰ Všechny se týkaly jen poměrně malého počtu zemí a v průběhu každé z nich došlo také k některým změnám režimů opačným směrem. Kromě toho neplatí, že by se všechny přechody k demokracii odehrávaly pouze v rámci demokratizačních vln. Dějiny smyslem pro pořádek neoplyvají a k politickým změnám nedochází tak, aby je historici mohli jednoduše rozřadit do příslušných příhrádek. Dějiny také nepostupují jen jediným směrem. Po prvních dvou demokratizačních vlnách následovaly protivlny, v jejichž průběhu se některé – byť nikoli všechny – státy, které předtím přešly k demokracii, vrátily zpět k nedemokratickým systémům vlády. Rozhodnutí o tom, kdy přesně došlo ke změně režimu, bývá často svévolné a stejně svévolný je i pokus o přesné stanovení počátků demokratizačních vln a protivln. Určitá svévole může být ovšem nezbytná k užítku, a proto si zde dovolueme určit data těchto vln změn politických režimů více či méně přesně:

první, dlouhá demokratizační vlna	1828–1926
první protivlna	1922–1942
druhá, krátká demokratizační vlna	1943–1962
druhá protivlna	1958–1975
třetí demokratizační vlna	1974–

První demokratizační vlna. Počátkem první demokratizační vlny byly sice už revoluce ve Francii a v Americe, avšak skutečné ustavování

národních demokratických institucí začalo teprve v devatenáctém století. Ve většině zemí se během tohoto století vyvíjely demokratické instituce postupně, a proto je neshodné – a také svévolné – určit přesné datum, odkdy lze daný politický systém považovat za demokratický. Jonathan Sunshine však předložil dvě rozumná a zásadní kritéria, podle nichž lze stanovit, kdy politické systémy devatenáctého století začaly v kontextu tohoto období odpovídat minimálním nárokům demokracie. Prvním je požadavek, aby se voleb smělo zúčastnit 50 procent dospělého obyvatelstva mužského pohlaví, a druhým ustavení odpovědné výkonné moci, která si buď musí udržovat většinovou podporu voleného parlamentu, anebo je sama volena v pravidelně se opakujících lidových volbách. Přijmeme-li tato kritéria a uplatníme-li je nepřítisně přísně, můžeme na jejich základě tvrdit, že ve Spojených státech začala první demokratizační vlna zhruba kolem roku 1828.¹¹ Tehdy už byla ve starých státech rušena majetková omezení, což mělo v době, kdy byly do Unie přijímány nové státy se všeobecným volebním právem pro muže, za následek, že prezidentských voleb se už v roce 1828 zúčastnilo podstatně více než 50 procent bílých mužů. V dalších desetiletích volební právo postupně rozšiřovaly i další země, klesal počet voličů, kteří měli více než jeden hlas, zavádělo se tajné hlasování a ministerští předsedové i jejich kabinetové se čím dál tím více museli odpovídat voleným parlamentům. Švýcarsko, zámořská území anglické koruny, Francie, Velká Británie i několik menších evropských států zavedlo demokracii ještě před polovinou století. Nedlouho před vypuknutím první světové války zřídily více či méně demokratické režimy rovněž Itálie a Argentina. Po válce zavládly demokratické systémy v nově vzniklém Irsku a na Islandu, a masová demokratická hnutí se rozšířila i v následnických státech romanovské, habsburské a hohenzollernské říše. Na samém počátku třicátých let (poté, co první vlna v podstatě skončila) přešly do demokratického tábora i Španělsko a Chile. Celkem vzato zřídilo alespoň minimální národní demokratické instituce během tohoto období trvajících přibližně sto let více než třicet zemí. Tocqueville tento vývojový trend předpověděl už ve třicátých letech devatenáctého století, tedy hned na jeho počátku. James Bryce se v roce 1920 ohlížel za jeho dějinami a rozvažoval, zda „směřování k demokracii, nyní na mnoha místech očividné, není přirozeným vývojem, jenž plyne z obecného zákona společenského pokroku“.¹²

První protivlna. Avšak právě v době, kdy Bryce spekuloval o budoucnosti směřování k demokracii, docházelo už ve skutečnosti ke zpomalení a zvrácení tohoto trendu. Prvořadou vývojovou tendencí dvacátých a třicátých let dvacátého století se stal ústup od demokracie a buď návrat k tradičním formám autoritářství, anebo zavádění nového totalitarismu, který se opíral o masy a vyznačoval se brutalitou a vsudypřítomností odlišující jej od tradičnějších režimů. Z velké části došlo k tomuto zvratu v zemích, které demokratické režimy zavedly nedlouho před první světovou válkou, a v mnoha případech pro ně byla novinkou nejen demokracie, ale také národ samotný. Jen v jediné zemi z přibližně tuctu, kde byly demokratické instituce ustaveny už před rokem 1910 (totiž v Řecku), došlo po roce 1920 ke zvratu, kdežto ze sedmnácti zemí, jež demokratické instituce zavedly mezi roky 1910 a 1931, dokázaly je udržet po celá dvacátá a třicátá léta pouze čtyři.

První protivlna začala v roce 1922 pochodem na Řím, po němž se už Mussolini s křehkou a zkorumpovanou italskou demokracií vypořádal vcelku bez potíží. Uplynulo sotva více než deset let a rodící se demokratické instituce na Litvě, v Polsku, Estonsku a v Lotyšsku byly svrženy vojenskými puči. Země jako Jugoslávie nebo Bulharsko, které skutečnou demokracii nikdy nepoznaly, se musely podřídit novým a drsnějším formám diktatury. Hitlerův nástup k moci v roce 1933 znamenal rychlý konec demokracie v Německu, přičemž zpečetěn byl také osud demokracie rakouské (byla svržena hned následujícího roku) a vposledku samozřejmě i československé (v roce 1938). Řecká demokracie, již roku 1915 rozkolísalo národní schisma, byla nakonec pohřbena v roce 1936. Portugalsko podlehl roku 1926 vojenskému puči, jehož výsledkem byla dlouholetá Salazarova diktatura. V roce 1930 převzaly armády moc v Brazílii i v Argentině; Uruguay se podobně vrátila k autoritářství v roce 1933. Vojenský puč, který byl rozpoután v roce 1936, sprovodil Španělskou republiku ze světa o tři roky později. Omezenou demokracii, jež byla v Japonsku nově zřízena ve dvacátých letech dvacátého století, vystřídal na počátku let třicátých vojenský režim.

Tyto změny režimů odrážely rozmach komunistických, fašistických a militaristických ideologií. Ve Francii, Británii i v dalších zemích, kde se demokratické instituce udržely, vedlo odcizení dvacátých a po něm hospodářská krize třicátých let k tomu, že protidemokratická hnutí získala na síle. Válka vybojovaná s cílem učinit

svět bezpečným místem pro demokracii přivodila místo toho situaci, v níž se na pravici i na levici začala prosazovat hnutí rozhodnutá s demokracií skoncovat.

Druhá demokratizační vlna. V průběhu druhé světové války byly položeny základy druhé, krátké demokratizační vlny. Spojenecká okupace napomohla ustavit demokratické instituce v Západním Německu, Itálii, Rakousku, Japonsku a v Koreji, kdežto v zemích jako Československo nebo Maďarsko sovětský nátlak s demokratickými snahami brzy skoncoval. Na konci čtyřicátých a na počátku padesátých let se směrem k demokracii posunulo i Turecko a Řecko. V Latinské Americe se k demokracii už během války vrátila Uruguay a koncem čtyřicátých let přistoupila k demokratickým reformám rovněž Brazílie a Kostarika. Po volbách v letech 1945 a 1946 se ve čtyřech dalších latinskoamerických zemích – v Argentině, Kolumbii, Peru a Venezuele – k moci dostaly vlády se širokým lidovým mandátem, jenže dlouhodobě se demokratická praxe v žádné z těchto čtyř zemí neudržela a počátkem padesátých let už ve všech vládly diktatury. Argentina i Peru se ke konci padesátých let posunuly zpět k omezené demokracii, ale vzniklé režimy trpěly v důsledku stálého napětí mezi armádou a populistickým hnutím (peronistickým v Argentině a ap-ristickým v Peru) značnou nestabilitou. V Kolumbii a ve Venezuele dokázaly naproti tomu místní politické elity na sklonku padesátých let vyjednat rozpuštění vojenských diktatur, jež byly v obou zemích u moci, a zavedení demokratických institucí, které se ukázaly být velmi trvalými.

Mezitím vedl začátek konce západní koloniální nadvlády ke vzniku velkého množství nových států. V mnoha z nich se o zavedení demokratických institucí nikdo ani nepokusil a v některých zůstal demokratický systém velmi vratký: například v Pákistánu se demokratické instituce nikdy hlouběji neuchytily, až byly nakonec v roce 1958 formálně zrušeny. Malajsie získala státní nezávislost v roce 1957 a od té doby – kromě výjimečného stavu v letech 1969–1971 – v ní převládá „polodemokratický“ režim. V Indonésii byla v období 1950–1957 u moci zmatečná forma parlamentní demokracie. V několika nových státech, jako je Indie, Srí Lanka a Izrael, se však demokratické instituce podařilo udržet více než jedno desetiletí a v roce 1960 se na cestu k demokracii vydala i Ni-gérie, největší stát Afriky.

Druhá protivlna. Na počátku šedesátých let dvacátého století se druhá demokratizační vlna vyčerpała. Koncem let padesátých se už směr politického vývoje obracel, a pokud docházelo ke změně režimů, byly nové vlády stále autoritářtější.¹³ K vůbec nejdramatičtějším změnám docházelo v Latinské Americe. Posun směrem k autoritářství začal roku 1962 v Peru, kde armáda vstoupila do politiky s cílem pozměnit výsledky voleb. Rok nato byl sice prezidentem zvolen pro armádu přijatelný civilista, ale v roce 1968 byl odstraněn vojenským pučem. V roce 1964 svrhly vojenské puče civilní vlády v Brazílii a Bolívii, v roce 1966 následovala Argentina a v roce 1972 Ekvádor. Následujícího roku se vojenské režimy chopily moci v Uruguayi a Chile. Vojenské vlády v Brazílii a Argentině – a také v Chile a Uruguayi, byť v těchto případech je to diskutabilnější – byly podle jedné teorie názornými příklady nového typu politického systému označovaného jako „byrokratické autoritářství“.¹⁴

V Asii zavedla roku 1958 v Pákistánu armáda stanné právo. Li Syn-man začal v Koreji podrývat demokratické instituce už koncem padesátých let a demokratický režim, který ho v roce 1960 vystřídal, podlehl rok nato vojenskému puči. Nově zřízený „poloautoritářský“ režim se sice v roce 1963 legitimizoval uspořádáním voleb, už v roce 1973 se však proměnil v systém neskrývané a nekompromisně autoritářský. V Indonésii nahradil v roce 1957 Sukarno parlamentní demokracii demokracií řízenou, tu však indonéská armáda v roce 1965 odstranila a vlády se chopila sama. Na Filipínách zřídil prezident Ferdinand Marcos v roce 1972 režim stanného práva, zatímco Indíra Gándhiová, indická ministerská předsedkyně, pozastavila v roce 1975 demokratické postupy a v zemi vyhlásila výjimečný stav. Nedemokratický režim strany Kuomintang na Tchaj-wanu sice v padesátých letech liberální disidenty toleroval, ale v letech šedesátých nadešla „doba temna“, kdy byl liberální dissent potlačen a „politické debaty všeho druhu“ umlčeny.¹⁵

V oblasti Středomoří svrhl řeckou demokracii „královský“ puč z roku 1965, po němž v roce 1967 následoval další, vojenský převrat. Turecká armáda svrhla civilní vládu své země roku 1960, rok nato sice vrátila moc zpět do rukou zvolené vlády, ale o deset let později provedla „polopuč“, potom zase v roce 1973 umožnila návrat zvolené vlády k moci a nakonec se v roce 1980 chopila moci úplně a nadobro.

Během šedesátých let dvacátého století získalo nezávislost rovněž několik neafrických britských kolonií, v nichž byly ustaveny

demokratické režimy schopné delšího trvání. Patřila k nim zejména Jamajka a Trinidad a Tobago v roce 1962, Malta v roce 1964, Barbados v roce 1966 a Mauritius v roce 1968. Převážná většina nových zemí, jež v šedesátých letech získaly nezávislost, ležela ovšem v Africe. Nejvýznamnější z nich byla Nigérie, která sice začala jako demokracie, ale v roce 1966 podlehla vojenskému puči. Jedinou africkou zemí, která se přidržovala demokratických postupů zcela důsledně, byla Botswana. Třiatřicet dalších afrických států, jež získaly nezávislost mezi roky 1956 a 1970, ovládly autoritářské režimy buď hned v okamžiku vyhlášení nezávislosti, anebo jen krátce poté. Dekolonizace Afriky vedla k vůbec největšímu nárůstu nezávislých autoritářských režimů v dějinách.

Celosvětový ústup od demokracie, k němuž došlo v šedesátých a počátkem sedmdesátých let dvacátého století, působil vskutku imponantně. Podle jedné statistiky bylo v roce 1962 na celém světě u moci celkem třináct vlád ustavených po úspěšném puči, zatímco v roce 1975 vládlo už takových režimů 38. Podle jiného odhadu plná třetina z 32 v roce 1958 fungujících demokracií ustoupila do poloviny sedmdesátých let autoritářským režimům.¹⁶ Ještě roku 1960 se demokraticky zvolenou vládou mohlo vykázat devět z deseti jihoamerických zemí iberského dědictví, kdežto v roce 1973 už byly takové země jen dvě, Venezuela a Kolumbie. Nová vlna přechodů od demokracie k autoritářským režimům byla tím nápadnější, že zahrnovala mnohé země, jako například Chile, Uruguay („Švýcarsko Jižní Ameriky“), Indii a Filipíny, v nichž se předtím demokratickým poměrům dařilo po celé čtvrtstoletí, a někde i déle. Tyto změny režimů nejen podporovaly teorii byrokratického autoritářství vysvětlující změny, k nimž v Latinské Americe docházelo, ale vyvolaly mnohem obecnější pochybnosti nad tím, zda se demokracie v rozvojových zemích dokáže uplatnit. Mnozí pozorovatelé si už dokonce začali klást otázku, nakolik je demokracie systém životaschopný a dlouhodobě udržitelný i v rozvinutých zemích, kde demokratické poměry již po mnoho let převládají.¹⁷

Třetí vlna demokratizace. Tak jako již mnohokrát v minulosti však dialektika historie postavila sociálněvědné teorie na hlavu. V patnácti letech následujících po svržení diktatury v Portugalsku roku 1974 nahradily demokratické vlády autoritářské režimy přibližně ve třicítce zemí Evropy, Asie a Latinské Ameriky. V mnoha dalších

došlo k zásadní liberalizaci autoritářských režimů a v jiných získala hnutí usilující o demokracii na síle i legitimitě. Není pochyb, že směřování k demokracii naráželo občas na překážky a v některých případech bylo i zvráceno (například v Číně roku 1989), přesto se však zdálo, jako by demokratizace získávala podobu bezmála neodolatelného celosvětového přílivu pohybujícího se od jednoho triumfu ke druhému.

Tento demokratický příliv se projevil nejprve v jižní Evropě. Tři měsíce po portugalském převratu se v Řecku zhroutil vojenský režim, který zemi ovládal od roku 1967, a moci se chopila civilní vláda vedená Constantinem Karamanlisem. V listopadu 1974 získal Karamanlis se svou stranou rozhodující většinu ve všeobecných volbách, jimž předcházela velmi ostrá a otevřená předvolební kampaň, a následující měsíc se řečtí voliči jednoznačně vyslovili proti restauraci monarchie. Pět dní před tím, než se Eanes v Portugalsku vypořádal s marxisty-leninisty, tedy 20. listopadu 1975, skončila smrtí generála Francisca Franka jeho šestatřicet let trvající vláda nad Španělskem. V následujících osmnácti měsících si nový král Juan Carlos s pomocí ministerského předsedy Adolfa Suáreze zajistil parlamentní podporu i souhlas národa se zákonem o politické reformě, jímž se předepisovala volba nového zastupitelského orgánu. Takto zvolené shromáždění navrhlo novou ústavu, jež byla v prosinci 1978 ratifikována všelidovým hlasováním, a v souladu s ní byly v květnu 1979 uspořádány nové parlamentní volby.

Ke konci sedmdesátých let dvacátého století se demokratizační vlna zvolna přesunula do Latinské Ameriky. Vojenští představitelé Ekvádoru už roku 1977 vyhlásili, že mají v plánu stáhnout se z politiky, rok nato byla sepsána nová ústava a po volbách v roce 1979 se k moci dostala civilní vláda. Podobný proces ústupu vojenských vůdců do pozadí vedl v Peru k volbě ústavodárného shromáždění v roce 1978, k přijetí nové ústavy rok nato a ke zvolení civilního prezidenta v roce 1980. Také v Bolívii se představitelé armády stáhli – následovaly sice čtyři roky zmatečných převratů a neúspěšných voleb, ale proces, který začal roku 1978, vposledku vedl ke zvolení civilního prezidenta v roce 1982. Téhož roku vedla vojenská porážka ve válce s Velkou Británií k oslabení pozice vojenské vlády v Argentíně a výsledkem byly volby, které v roce 1983 přivedly do úřadu civilního prezidenta a civilní vládu. Jednání mezi vojenskými a politickými představiteli v Uruguayi vedla v listopadu 1984 ke zvolení civilního

prezidenta. O dva měsíce později dosáhl v Brazílii dlouhý proces pojmenovaný *abertura* čili „otevírání se“, jenž začal v roce 1974, rozhodujícího bodu, kdy do úřadu nastoupil první civilní prezident od roku 1964. Armáda se mezitím stahovala z vládních úřadů i ve Střední Americe. V Hondurasu byl civilní prezident uveden do úřadu v lednu 1982, salvadorští voliči si v květnu 1984 po ostře vedené a otevřené předvolební kampani vybrali za prezidenta Josého Napoleona Duarteho, a v Guatemale bylo v roce 1984 zvoleno ústavodárné shromáždění, jež o rok později následoval také civilní prezident.

Demokratické hnutí se uplatňovalo i v Asii. Počátkem roku 1977 se prvořadá demokracie Třetího světa, Indie, po roce a půl výjimečného stavu vrátila zpět na cestu demokracie. V roce 1980 se sice turecká armáda v odpověď na násilí a terorismus potřeťi chopila státní moci, ale v roce 1983 vojáci znovu ustoupili a z voleb vyšla civilní vláda. Téhož roku uvedlo zavraždění Benigna Aquina do pohybu řadu událostí, které v únoru 1986 vyvrcholily pádem Marcosovy diktatury a obnovením filipínské demokracie. V roce 1987 jmenovala vojenská vláda v Koreji vlastního kandidáta pro nadcházející prezidentské volby, které se po ostře vedené předvolební kampani uskutečnily bez zásadnějších omezení, a kandidát vojáků zvítězil. Dalšího roku však opozice ovládla korejský parlament. Také na Tchaj-wanu vláda v letech 1987 a 1988 uvolnila velmi podstatně dosavadní omezení politické činnosti a sama se zavázala zřídit demokratický politický systém. V Pákistánu skončila vojenská vláda rovněž v roce 1988 a opozice, v jejímž čele stála navíc žena, zvítězila ve volbách a převzala vládu.

Koncem desetiletí pohltila demokratizační vlna komunistický svět. Jako první zahájilo v roce 1988 přechod k systému více politických stran Maďarsko. V roce 1989 se v Sovětském svazu konaly volby do všesvazové Rady lidových poslanců, které skončily porážkou několika vysoce postavených představitelů komunistické strany a vznikem národního parlamentu, který vystupoval čím dál tím průbojněji. Na počátku devadesátých let dvacátého století se systémy více politických stran postupně rozvíjely i v pobaltských zemích, zatímco Komunistická strana Sovětského svazu rezignovala na svou ústavně zakotvenou vedoucí úlohu. Ve volbách do polského národního parlamentu roku 1989 triumfovala Solidarita a do úřadu nastoupila nekomunistická vláda. O rok později byl prezidentem Polska zvolen

předák Solidarity Lech Wałęsa – v úřadu vystřídal komunistického generála Wojciecha Jaruzelského. V posledních měsících roku 1989 se zhroutily komunistické režimy ve Východním Německu, v Československu i v Rumunsku a ve všech třech zemích se následujícího roku konaly svobodné volby. Rovněž v Bulharsku se komunistický režim začal liberalizovat a lidové hnutí za demokracii vzniklo i v Mongolsku; v obou těchto zemích byly v roce 1990 uspořádány volby, které se podle všeho daly označit za poměrně regulérní.

Mezitím – vrátíme-li se zpět na západní polokouli – z vítězila mexická vládní strana jen velmi těsně v prezidentských volbách roku 1988 a v roce 1989 ztratila jeden guvernérský post, což byla událost do té doby zcela bezprecedentní. V Chile rozhodlo všelidové hlasování roku 1988 o ukončení dlouholeté vlády generála Augusto Pinocheta a rok nato byl zvolen civilní prezident. Vojenským zásahem Spojených států skončila v roce 1983 marxisticko-leninistická diktatura na Grenadě a v roce 1989 vojenská diktatura generála Manuela Noriegy v Panamě, zatímco v Nikaragui utrpěl marxisticko-leninistický režim v únoru 1990 volební porážku a na Haiti byla demokratická vláda zvolena v prosinci 1990.

Sešedesátá léta a počátek let osmdesátých se staly také posledním obdobím evropské dekolonizace. Konec portugalského impéria vedl sice k ustavení pěti nedemokratických vlád, ale v roce 1975 získala nezávislost Papua-Nová Guinea, jejíž politický systém byl od počátku demokratický. Likvidace zbytků britského impéria, povýtce ostrovních, dala vzniknout zhruba tuctu miniaturních státek, které si téměř bez výjimky podržely demokratické instituce, byť na Grenadě byla k jejich obnovení zapotřebí vojenská intervence zvenčí. V roce 1990 získala nezávislost Namibie, jejíž vláda odpovídala výsledku voleb konaných pod dozorem mezinárodních pozorovatelů.

V Africe a na Blízkém východě se demokratické hnutí v osmdesátých letech dvacátého století projevovalo jen omezeně. Nigérie sice v roce 1979 přešla od vojenského režimu zpět k demokraticky zvolené vládě, ale ta byla počátkem roku 1984 svržena dalším vojenským pučem. V zemích, jako je Senegal, Tunisko, Alžírsko, Egypt a Jordánsko, však před rokem 1990 k jisté míře liberalizace docházelo. V roce 1978 zahájila jihoafrická vláda pomalý proces, jehož cílem bylo sice omezení apartheidu a rozšíření účasti barevných menšin na politickém dění v zemi, černošské většiny se však netýkal. Následovalo období vyčkávání, než byl v roce 1990 zvolen prezidentem

F. W. de Klerk, jehož nástup do funkce přinesl obnovení procesu a začátek vyjednávání mezi vládou a Africkým národním kongresem. Roku 1990 se už volání po demokracii ozývalo i z Nepálu, Albánie a dalších zemí, jejichž předchozí zkušenosti s demokracií byly značně omezené, pokud vůbec nějaké takové zkušenosti měly.

Celkem vzato mělo toto demokratické hnutí očividně celosvětové rozměry. Za patnáct let se demokratická vlna zvedla v jižní Evropě, prohnala se Latinskou Amerikou, přesunula se do Asie a posléze zvrátila diktatury sovětského bloku. V roce 1974 mělo nedemokratickou vládu osm z deseti jihoamerických států, zatímco v roce 1990 byly už v devíti z nich u moci vlády vzešlé z demokratických voleb. Podle odhadů institutu Freedom House v roce 1973 žilo ve svobodných zemích 32 procent světového obyvatelstva a v roce 1976, následkem vyhlášení výjimečného stavu v Indii, méně než 20 procent. Roku 1990 naproti tomu žilo ve svobodných společnostech bezmála 39 procent lidstva.

Tabulka 1.1: Demokratizace v moderním světě

Rok	Počet demokratických států	Počet nedemokratických států	Celkový počet států	Podíl demokratických států [%]
1922	29	35	64	45,3
1942	12	49	61	19,7
1962	36	75	111	32,4
1973	30	92	122	24,6
1990	59	71	130	45,4

Poznámka: Při těchto odhadech počtu států s různými režimy se odhlíželo od zemí, které mají méně než jeden milion obyvatel.

V určitém smyslu z posloupnosti demokratizačních vln a protivln vyplývá rytmus „dva kroky vpřed, jeden krok vzad“. Soudě podle současného stavu, každá protivlna sice zvrátila některé z přechodů k demokracii, k nimž došlo v rámci předchozí demokratizační vlny, nikdy však úplně všechny. Poslední sloupec tabulky 1.1 naproti tomu naznačuje, že budoucnost demokracie by zase tak růžová být nemusela. Na světě jsou státy mnoha různých typů i velikostí a v letech po skončení druhé světové války se jejich celkový počet

zdvojnásobil. Přesto však zůstává podíl demokratických států po celém světě nápadně vyrovnaný. V nejnižších bodech obou protivln mělo demokratické státní zřízení 19,7, respektive 24,6 procent zemí světa, zatímco na vrcholu prvních dvou demokratizačních vln bylo demokratiemi 45,3, respektive 32,4 procent států. A v roce 1990 mělo demokratický systém zhruba 45,4 procent nezávislých zemí po celém světě, což je víceméně stejný podíl jako v roce 1922. Je jasné, že otázka, zda je politický systém na Grenadě demokratický, je celkem vzato méně důležitá než táž otázka v případě Číny – číselný poměr počtu demokratických států a všech zemí na světě nemusí být zase tak klíčový údaj. Navíc mezi roky 1973 a 1990 došlo sice poprvé v dějinách k poklesu celkového počtu autoritářských států, ale třetí vlna demokratizace v roce 1990 stále nedosáhla toho, aby podíl demokratických států na světě překonal nejvyšší hodnotu, jíž dosáhl 68 let před tím.

Otázky demokratizace

Nejvyšší soud sleduje výsledky voleb, zatímco sociální vědci se neustále pokoušejí udržet krok s dějinami a rozpracovávají teorie vysvětlující, proč k tomu, k čemu došlo, dojít muselo. Tak se snažili vysvětlit i ústup od demokracie v šedesátých a sedmdesátých letech dvacátého století poukazováním na to, že demokracie není pro chudé země vhodný systém vlády, autoritářství poskytuje lepší možnosti nastolení politického řádu a dosažení hospodářského růstu, a hospodářský růst zase přispívá k ustavování zcela nové a trvalejší formy byrokratického autoritářství. Ve skutečnosti se mnoho zemí začínalo vracet zpět k demokracii v téže době, kdy byly tyto teorie předkládány. Jakmile ovšem došlo ke změně směru, zařadili sociální vědci zpátečku a pustili se do sepisování záplavy knih rozebírajících předpoklady demokratizace, procesy přechodu k demokracii a (po jistém čase) otázky konsolidace nových demokratických režimů. Tyto studie značně rozšířily naše poznání konkrétních demokratizačních procesů, jakož i naše chápání toho, oč v nich obecně vzato jde.¹⁸

V polovině osmdesátých let dvacátého století se stala vedlejším produktem přechodů k demokracii také vlna optimismu stran budoucnosti demokracie. Na komunismus se – zcela po právu – po-

hlíželo jako na „veliký nezdar“, jak to vyjádřil Zbigniew Brzezinski. Jiní zašli ještě dále a prohlašovali, že „vyčerpání životaschopných systematických alternativ“ neznáčí nic menšího než „bezostyšné vítězství ekonomického i politického liberalismu“. „Demokracie zvítězila!“ hlásal další pozorovatel. Demokratický optimismus, prohlašoval jeden komentátor, je „opodstatněnější než pesimismus převládající v roce 1975“.¹⁹ Každopádně je zcela zřejmé, že protiklad názorů na budoucnost demokracie rozšířených v polovině sedmdesátých a na konci osmdesátých let by jen stěží mohl být dramatictější.

Tyto změny názoru zasvěcených pozorovatelů znovu nastolily základní otázky týkající se souvislosti mezi politickou demokracií a historickým vývojem. Nejdůležitější otázky se týkají rozsahu demokratického systému a jeho trvanlivosti. Působí v politice nějaký ve své podstatě nezvratný a dlouhodobý globální trend (jak soudili Tocqueville a Bryce), jehož působením se po celém světě postupně šíří demokratické politické systémy? Anebo je politická demokracie všehovšudy formou vlády fungující – s několika výjimkami – v několika málo bohatých a/nebo západních zemích? Není politická demokracie pro řadu zemí jen přechodným jevem, vládním systémem, který se střídá s různými podobami autoritářské vlády?

A mají tyto otázky vůbec význam?

Někteří mohou být toho názoru, že na nich příliš nesejde, ponevadž na tom, zda vládne v nějaké zemi demokratický či nějaký jiný systém, zase tolik nezáleží ani lidem, kteří v ní žijí, ani jejím sousedům. Existuje například mnoho odborných pojednání, z nichž zřejmě plyne, že politické směřování jednotlivých zemí je ovlivněno mírou jejich hospodářského rozvoje více než povahou režimu, který je v nich u moci. Korupce, neefektivita, nekompetence i ovládnutí veřejné sféry několika zájmovými skupinami, toho všeho se lze nadít ve všech společnostech bez ohledu na to, jakou mají vládu. Jedna dosti čtená kniha o komparativní politice dokonce začíná tvrzením, podle něhož „nejdůležitější politický rozdíl mezi různými zeměmi nesouvisí s formou jejich vlády, nýbrž s tím, nakolik se jim vládne“.²⁰

Na podobných argumentech rozhodně něco bude. Studujeme-li nějaký stát, není forma jeho vlády jediným významným rysem a dost možná není ani rysem nejvýznamnějším. Rozdíl mezi demokracií a diktaturou je méně zásadní než mezi řádem a anarchií. Přesto se však jedná o rozdíl důležitý, a to hned z několika důvodů.